

SEMINARSKA NALOGA

V OKVIRU PROROGAMA TURISTIČNI VODNIK TURISTIČNEGA OBMOČJA BELA KRAJINA

Udeleženka izobraževanja:

Petra Prijanovič

Kraj in datum: Črnomelj, 22. 6. 2020

Mill and sawmill Pobrežje near Adlešiči

Location in space and time Pobrežje is a village in the southeast of Slovenia in Bela Krajina (White Carniola). It is a karst landscape characterized by shallow karst, as evidenced by the surroundings along the river Kolpa with varied terrain, numerous sinkholes and less fertile soil, where there is a lot of clay that does not retain moisture and is less fertile soil limestone sedimentary base. The village stands along the river Kolpa and doesn't show its importance and grandeur of the times from the 16th century onwards, when a mighty medieval fortress was built here, already described by Janez Vajkard Valvasor. The coast boasted a medieval fortress built between 1547 and 1558. The castle also had a castle mill and later a sawmill, which is also depicted in Valvasor's depiction. They did not witness major Turkish invasions at this place. The fort had walls with a square and a church, but it never developed into a larger market core in its history. Pobrežje Castle was built by Ivan Lenkovič during his settlement in Carniola, He was the leader of the Vojna Krajina, which had the task of defending against the Turk army.

Mills on the River Kolpa The Kolpa River is the border river with Croatia and almost the southernmost point of Bela krajina. Its tributaries were once a very important source of energy, especially in the upper reaches, as in the period from around 1880 to 1980 within the area of the Kolpa Landscape Park the 48 mills operated in the Bela Krajina part of the Kolpa, more than half of them on the Slovenian coast. 16 mills are still visible or standing. All objects at water began to decay soon after the First World War, especially the mills, which were mostly small and owned by one or two farms. Larger mills were only in Vinica, in Pobrežje in Krasinec. In the 80's, most of them were left to decay, or the owners expanded on weekends. Only two are protected as cultural monuments of local importance - the mill in Breg near Sinji Vrh and Kuzmin mill and sawmill in Pobrežje. Larger mills were only in Vinica, Pobrežje and Krasinec. In the 80's, the art was left to decay, some were turned into weekend houses by the owners, only two are protected as cultural monuments of local importance, namely the mill in Breg near Sinji Vrh and Kuzmin mill and sawmill in Pobrežje. Today, only two sawmills and three mills operate within the Kolpa Park area from time to time. The mill in Pobrežje with a saw is one of the oldest mills on the river Kolpa. The mill and sawmill stand on the left bank of the Kolpa, below the walls of Pobrežje Castle. The mill stands with a longer side by the river, behind it, downstream stands a sawmill. The mill and sawmill in Pobrežje are an immovable cultural and profane architectural heritage from the first quarter of the 19th century. They are located on the left bank of the river Kolpa, under the walls of the Pobrežje castle. The former stone mill, operating early 19th century, was last converted into a roller mill. For the purpose of showing to various visitors, we can still observe the original way of grinding on a millstone. The saw with a horizontal saw blade is one of the few saws of this kind in Slovenia.

As the Kolpa had enough water for most of the year, no more demanding interventions in the riverbed were necessary. There was a low barrier (the local name of the waterfall) made of larger stones diagonally in the direction of the water flow, which drained only a small part of the water through a short canal to the mill wheels. There were 65 of these low barriers on the Kolpa River; on two there were water plants on both banks, and at 19 barriers a sawmill and a mill operated at the same time. The barriers were (were) low, only 1-1.5 m high. The mill was originally a castle. Kuzma from Butoraj, who immigrated as

early as 1906, bought the mill and sawmill from the last owner of the Pobrežje castle and estate, Peter Rauch, and the mill was always owned by the castle. The mill had six stones and three water wheels on the lower water before World War II. It was thoroughly renovated after 1957. First, a Francis turbine was installed in the mill, and later in 1965, another roller mill. Now the mill has three different sized stones in addition to the roller mill. Next to the mill stands a sawmill, originally a Venetian one from the end of the 19th century, which in 1942 was converted into a horizontal band saw powered by water. The building has been renovated several times: rebuilt and rebuilt. The largest intervention was carried out in the 60s of last century, when the mill was rebuilt with a residential unit. The building is oriented S-J along the ridges of the roof. Its basement design is typical of construction for the canyon part of the Kolpa valley, where there is a greater possibility of flooding. The interior of the mill and the mill plant have been preserved, which testify to the former mill technology. There are 303 mills throughout Slovenia, which are part of the immovable cultural heritage of Slovenia. Some also have saws. Of special monumental value is the sawmill next to the mill, which is the oldest known horizontal band saw in Dolenjska and Bela krajina and has an important place in the development of water-powered saws.

In the project Revitalization of green energy, the concept for the revitalization of buildings was proposed to the owners of the mill only the reconstruction of the mill and sawmill in order to preserve the traditional function of the building in connection with tourism - grinding, sawing and heritage presentation. The mill part is also intended for the installation of a new water wheel, which is the only appropriate technical solution for exploiting the water potential of the Kolpa river on this facility, which is protected as a cultural monument. The preserved water wheel for the saw drive is restored, its traditional function is preserved. Reconstruction of the residential part of the building is proposed, in order to preserve the residence and carry out tourist activities in connection with the recreational use of the river Kolpa in the vicinity of the location.

The Kolpa River is also the holder of the prestigious title of European Destination of Excellence (EDEN) in Slovenia for 2010, which is awarded within the European Commission's tenders for the development of sustainable tourism. The Kolpa River is considered one of the warmest, cleanest and most pristine rivers in Slovenia. From a natural point of view, the Kolpa River offers us inviolability, picturesqueness and an invaluable source of inner peace. Part of the river in the area from Stari trg to Dragoši belongs to the protected area within the Kolpa Landscape Park, which is a protected area of national importance. Special protection is provided for 16 natural monuments and 41 cultural monuments along the river and its surroundings. The river is dammed by more than 50 dams resulting from the construction of mills, sawmills and smithies; they are characterized by a stone complex. The Kolpa River is extremely rich in flora and fauna. Many rare, endangered birds have found a home next to it, especially those that are tied to water. Recent research testifies to the integrity of nature, as as many as 37 species of indigenous fish, nests of gray herons and otters have been discovered in the river Kolpa. A beaver also settled on the Kolpa. It is attractive in all seasons; visitors prefer to visit it in the summer months, when it is suitable for swimming, as the water temperature reaches up to 30 C.

Mill and saw operation Regardless of the type of water mill, the operation is basically the same. The outer water (mill) wheel takes over the power of the water, which is driven by the lower water, and drives the internal mechanism through a mechanical transmission. This consists of two millstones, one fixed and the other rotating. The grain feed mechanism gradually pours the grain into the space between the stones, where friction occurs and consequently grinding. Regardless of the type of water mill, the operation is basically the same. In the ordinary case, the flour must be sifted to separate the husks, while in the case of the roller this is done automatically. Between the two wars, a turbine was mounted that allowed grinding on three stones simultaneously.

The saw was a technically sophisticated mechanism. A separate building just continues to stick to the mill building. A large wooden, double wheel, about 3m in diameter, drives the mechanism inside through straps and is meticulously crafted. Not only does it drive the movement of the sawing mechanism (left and right), but it also ensures the smooth operation of the rails - the even movement of the log when sawing. The water source was strong enough, sometimes too much, so the rotation or the speed was redirected to the rotation of the spare mechanism so that the power was distributed and the sawing was always even and therefore of high quality.

Life with the mill and tradition There is no miller on the farm now, as the family does not depend on this activity either. As the housewife says that it was a stone for white and black flour, for white flour it was one of the smaller millstones, as it was ground very seldom. Millet and sorghum, corn and buckwheat were mainly ground. The family believes that the mill was built before the castle was built or that it was one of the first buildings, as people also used food to survive when building the fort. The mill was at its peak from about 1880 to 1900, as it still had the largest population at that time, and later, due to vine lice, emigration to America began. The grain was gathered in the village by one man who brought sacks on a cart drawn by oxen. He then left them to the miller, during which time he helped the miller's family work on the farm or on the cattle as a servant to earn food. In addition to the homestead and the mill building with a sawmill, there was also a "people's barn" that hosted the animals of the newcomers. This was especially important from late autumn to spring, as the winters on the bank were long, with a lot of snow, and the carriers waited for several days to get their turn.

The miller families were increasingly wealthy families, as they always had enough bread or porridge at the house. The mill usually grinded for 24 hours, so 2 millers always took turns. Apart from the millers and any assistant, no one was allowed in the mill. The locals joke that there used to be security in the mill, like there is in the bank today, as flour was a worthwhile thing. The miller wore white, wide long clothes. He had wide sleeves to pick up some extra flour as he shook it into the bag with a measuring cup. From this "surplus" flour, the miller's wife baked bread and distributed it to the poor, who regularly proceeded to call the mill and hoped for something to eat.

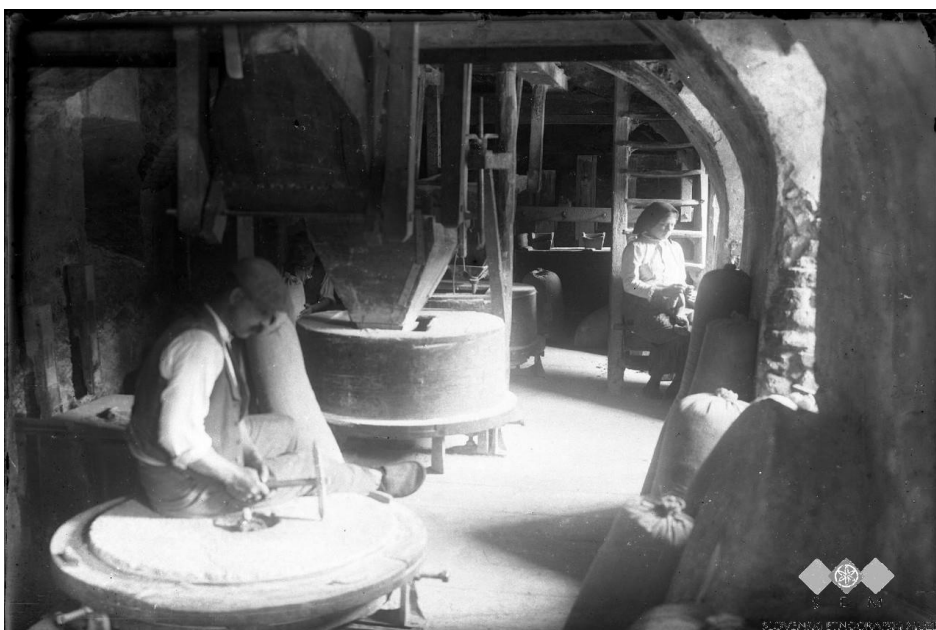
Further from the mill, they own the homestead "lugi", as they called the flat grassy area, where at the peak of the mill's power there was a smithy-ironworks for various tools, a brickyard and also a tannery. The homestead was, so to speak, self-sufficient. Millstones were procured in Karlovac, but this was a very expensive investment. Many times, the already worn stones in the mold were filled with concrete so that the grinding surface could be used to the end.

Interestingly, the mill turbine was used to generate electricity during World War II. It supplied the Pobrežje castle, where the Italian army had its headquarters and workshops. They also occupied the mill, and they were also supposed to supply electricity to the military hospital in Bojanci. Only one light bulb could burn in the mill when the mill was operating, and elsewhere on the farm electricity was not allowed.

At the homestead, they still show how to wear a stone that is worn, what the types of grain they grind look like, how to raise the hatch and lower the greater flow of water, and various, unusual for us tools used to work in the mill.

Slika 1: Valvasorjeva upodobitev trga in gradu Pobrežje. Takrat je bil lastnik gradu Ivan Adam grof Burgstall

Slika 2: Etnografski muzej, Fran Vesel: Mlin v Pobrežju

Mlin in žaga v Pobrežju pri Adlešičih

Umestitev v prostor in čas Pobrežje je vasica na jugovzhodnem delu Slovenije v Beli krajini. Gre za kraško pokrajino za katero je značilen plitvi kras, kar priča okolica ob reki Kolpi z razgibanim terenom, s številnimi vrtačami ter slabše rodovitno prstjo, kjer je veliko ilovice, ki ne zadržuje vlage in je slabše rodovitna prstna apnenčasti sedimentni podlagi. Vas leži ob reki Kolpi in v današnjem času ne kaže svoje pomembnosti in veličine časov od 16. stoletja naprej, ko je tukaj nastala mogočna srednjeveška trdnjava, ki jo je opisal že Janez Vajkard Valvasor. Pobrežje se je ponašalo s srednjeveško utrdbo, zgrajeno v letih od 1547 do 1558. Grad je imel tudi grajski mlin in kasneje žago, ki je narisana tudi na Valvasorjevi upodobitvi. Na tem mestu niso bili priča večjim turškim vpadom. Utrdba je imela obzidje s trgom in cerkvico, a se ni nikoli razvila v večje trško jedro v svoji zgodovini. Pobreški grad je ob naselitvi na Kranjsko postavil Ivan Lenkovič, ki je bil vodja tedanje Vojne krajine, ki je imela nalogo obrambe pred Turki.

Mlini na Kolpi in nekatera dejstva Reka Kolpa je mejna reka s Hrvaško in skoraj najjužnejša točka Bele krajine. Njeni pritoki so bili zlasti v zgornjem toku nekoč zelo pomemben vir energije, saj je v obdobju od okoli 1880 do 1980 znotraj območja Krajinskega parka Kolpa je samo na belokranjskem delu Kolpe delovalo kar 48 mlinov, od teh več kot polovica na slovenskem bregu. Pri popisu Krajinskega parka Kolpa, v 50 kilometrskem pasu, ki sodi v območje KP Kolpa, je še vedno vidnih ali pa stoji 16 mlinov. Vodni obrati so začeli propadati že kmalu po prvi svetovni vojni, posebno mlini, ki so bili večinoma majhni in v lasti ene ali dveh kmetij. Večji mlini so bili samo na Vinici, v Pobrežju in Krasincu. V 80 letih jih je bila večšina prepuščena propadanju, nekatere so lastniki spremenili v vikende, le dva sta zavarovana kot kulturna spomenika lokalnega pomena, in sicer mlin v Bregu pri Sinjem Vrhu ter Kuzmin mlin in žaga v Pobrežju. Danes znotraj območja parka Kolpa občasno delujeta le še dve žagi in trije mlini. Mlin v Pobrežju z žago sodi med najstarejše mline na reki Kolpi. Mlin in žaga stojita na levem bregu Kolpe, pod obzidjem gradu Pobrežje. Mlin stoji z daljšo stranico ob rečnem toku, za njim, nizvodno stoji žaga. Mlin in žaga v Pobrežju je nepremično kulturno in profano stavbno dediščino s prve četrtine 19. stoletja. Nahajata se na levem bregu reke Kolpe, pod obzidjem gradu Pobrežje. Nekdanji mlin na kamne, delujoč že v začetku 19. stoletja, je bil nazadnje preurejen v valjčnega. Za potrebe prikaza različnim obiskovalcem še vedno lahko opazujemo prvotni način mletja na mlinski kamen. Žaga s horizontalnim žaginim listom pa je ena redkih tovrstnih žag pri nas.

Ker je imela Kolpa večino leta dovolj vode, niso bili potrebni zahtevnejši posegi v rečno strugo. Dovolj je bila nizka pregrada (domače ime *slap*) iz večjih kamnov diagonalno na smer vodnega toka, ki je odvajala le majhen delež vode po kratkem kanalu do mlinskih koles. Teh nizkih pregrad je bilo na reki Kolpi 65; na dveh sta bila vodna obrata na obeh bregovih, ob 19 pregradah pa sta hkrati delovala žaga in mlin. Pregrade so (bile) nizke, visoke le 1-1,5 m.

Mlin je bil prvotno grajski. Od zadnjega lastnika pobreškega gradu in posestva Petra Raucha mlin in žago kupil Kuzma iz Butoraja, ki se je priselil že leta 1906. Mlin je bil medtem vedno v lasti gradu. Mlin je pred drugo svetovno vojno imel šest kamnov in tri vodna kolesa na spodnjo vodo. Temeljito je bil obnovljen po letu 1957. Najprej je bila v mlinu montirana Francisova turbina, kasneje leta 1965 pa še en valjčni mlin. Sedaj ima mlin poleg valjčnega mlina še tri različno velike kamne. Ob mlinu stoji žaga, prvotno venecijanka s konca 19. stoletja, ki pa je bila leta 1942 preurejena v horizontalno tračno žago na vodni pogon. Objekt

je bil večkrat predelan: prezidan in nadzidan. Največji poseg je bil izveden v 60-ih letih prejšnjega stoletja, ko je bil mlin je bil nadzidan s stanovanjsko enoto. Po slemenih strehe je objekt orientiran S-J. Njegova vrhkletna zasnova je značilna gradnja za kanjonski del doline Kolpe, kjer je večja možnost poplav. V mlinu je ohranjena notranja oprema ter mlinsko postrojenje, ki pričajo o nekdanji mlinski tehnologiji. Po vsej Sloveniji je 303 mlinov, ki so del nepremične kulturne dediščine Slovenije. Nekateri imajo tudi žage. Posebno spomeniško vrednost predstavlja žaga ob mlinu, ki je najstarejša doslej znana horizontalna tračna žaga na Dolenjskem in v Beli krajini in ima s tega vidika pomembno mesto v razvoju žag na vodni pogon.

V projektu Z revitalizacijo do zelene energije, je v idejni zasnovi za revitalizacijo objektov je bila lastnikom mlina predlagana le rekonstrukcija mlinskega dela in žage z namenom ohranjanja tradicionalne funkcije objekta v povezavi s turizmom - mletje, žagarstvo in prezentacija dediščine. Mlinski del se nameni tudi umestitvi novega vodnega kolesa, ki je edina ustrezna tehnična rešitev za izkoriščanje vodnega potenciala reke Kolpe na tem objektu, ki je varovan kot kulturni spomenik. Ohranjeno vodno kolo za pogon žage se obnovi, ohranja se njegova tradicionalna funkcija. Predlagana je rekonstrukcija stanovanjskega dela objekta, z namenom ohranjanja bivanja in izvajanja turistične dejavnosti v povezavi z rekreacijsko rabo reke Kolpe v okolici obravnavane lokacije.

Reka Kolpa Je tudi nosilka prestižnega naziva Evropske destinacije odličnosti (EDEN) v Sloveniji za leto 2010, ki se podeljuje v okviru razpisov Evropske komisije, namenjenih razvoju trajnostnega turizma. Reka Kolpa velja za eno izmed najtoplejših, najčistejših in neokrnjenih rek v Sloveniji. Z naravnega vidika nam reka Kolpa ponuja nedotaknjenost, slikovitost in neprecenljiv vir notranjega miru. Del reke na območju od Starega trga do Dragošev spada pod zavarovano območje v sklopu Krajinskega parka Kolpa, ki je zaščiteno območje državnega pomena. Posebno varstvo je namenjeno 16 naravnim spomenikom in 41 kulturnim spomenikom ob reki in v njeni okolici. Reko pregrajuje več kot 50 jezov, ki so posledica gradnje mlinov, žag in kovačij; zanje je značilna kamnita zložba. Reka Kolpa je izredno bogata z rastlinstvom in živalstvom. Ob njej so si dom poiskale številne redke, ogrožene ptice, še zlasti tiste, ki so vezane na vodo. O neokrnjenosti narave pričajo zadnje raziskave, saj je v reki Kolpi odkritih kar 37 vrst avtohtonih rib, gnezdišča sive čaplje in vidro. Na Kolpo pa se je naselil tudi bober. Privlačna je v vseh letnih časih; še najraje jo obiskovalci obišejo v poletnih mesecih, ko je primerna za kopanje, saj temperatura vode doseže tudi do 30 °C.

Delovanje mlina in žage Ne glede na vrsto vodnega mlina je delovanje v osnovi enako. Zunanje vodno (mlinsko) kolo prevzema moč vode, ki ima pogon na spodnjo vodo, in preko mehanskega prenosa poganja notranji mehanizem. Ta je sestavljen iz dveh mlinskih kamnov, pri čemer je en fiksen, drug pa vrtljiv. Mehanizem za dovod žita postopno vsipa žito v prostor med kamnoma, kjer prihaja do trenja in posledično mletja. Ne glede na vrsto vodnega mlina je delovanje v osnovi enako. Pri navadnem je treba moko presejati, da ločimo luščine, pri valjčnem pa to poteka avtomatično. Med obema vojnama je bila montirana turbina, ki je omogočala mletje na treh kamnih hkrati.

Žaga je bila tehnično dovršen mehanizem. Ločeno poslopje se le nadaljuje se drži poslopja mlina. Veliko leseno, dvojno kolo, premera približno 3m poganja mehanizem v notranjosti prek jermenov in je natančno izdelan. Ne le, da poganja premikanje mehanizma za žaganje (levo in desno), ampak skrbi tudi za nemoteno delovanje tračnic - enakomerno premikanje hloda ob žaganju. Vodni vir je bil zadosti močan, včasih tudi preveč, zato so vrtenje oz. hitrost preusmerjali še na vrtenje rezervnega mehanizma, da se je moč porazdelila in žaganje potekalo vedno enakomerno in zato kakovostno.

Življenje z mlinom in tradicija Sedaj na kmetiji ni mlinarja, saj tudi družina ni odvisna od te dejavnosti. Tako gospodinja pove, da je bil kamen za belo in črno moko, za belo moko je bil eden od manjših mlinskih kamnov, saj so je mleli zelo redko. Mlelo se je predvsem proso in sirk, koruza in ajda. Družina meni, da je bil mlin zgrajen še pred nastankom gradu ali pa je bilo eno prvih poslopij, saj so tudi ljudje pri zidanju utrdbe rabili hrano za preživetje. Na vrhuncu delovanja je bil mlin približno od 1880 do 1900, saj je bilo tudi takrat največ prebivalcev, kasneje pa se je zaradi trtne uši že pričelo izseljevanje v Ameriko. Žita je v vasi zbral en človek, ki je pripeljal vreče na vozu z vprego volov. Nato jih je prepustil mlinarju, v tem času pa je pomagal mlinarjevi družini delati na kmetiji ali pri živini kot hlapec, da je zaslužil hrano. Poleg domačije in poslopja mlina z žago je bila tudi »ljudska štala«, ki je gostila živali prišlekov. Ta je bila pomembna predvsem od pozne jeseni do spomladi, saj so bile v bregu zime dolge, z veliko snega in prevozniki so čakali več dni, da so prišli na vrsto.

Mlinarske družine so bile vedno premožnejše družine, saj so imeli vedno dovolj kruha ali žgancev pri hiši. Mlin je navadno mlel 24 ur, tako da sta se vedno izmenjevala 2 mlinarja. Poleg mlinarjev in kakšnega pomočnika pa v mlin ni smel nihče. Domači se pošalijo, da je bil včasih v mlinu varnost, kakor danes v banki, saj je bila moka vredna stvar. Mlinar je nosil bela, široka dolga oblačila. Imel je široke rokave, s katerimi je pobral še nekaj dodatne moke, ko jo je z merico stresal v vrečo. Od tega »viška« moke je mlinarjeva žena spekla kruh in ga razdelila revežem, ki so redno postopali v oklici mlina in se nadejali nečesa za pod zob.

Naprej od mlina so v lasti domačije »lugi«, kakor so imenovali ravno travnato površino, kjer se je na vrhuncu moči mlina nahajala kovačija- železarna za različna orodja, opekarna in tudi strojarna kož. Domačija je bila tako rekoč samooskrbna. Mlinske kamne so nabavljali v Karlovcu, a to je bila zelo draga investicija. Velikokrat so že obrabljene kamne v kalupu zalili z betonom, da so mlevno ploskev lahko do konca izrabili.

Zanimivo je, da so turbino za mlin so med 2. svetovno vojno uporabljali za pridobivanje električne energije. Napajala je grad Pobrežje, kjer je imela štab in delavnice italijanska vojska, okupirali so tudi mlin, z elektriko pa naj bi napajali tudi vojaško bolnišnico na Bojancih. V mlinu je lahko gorela le ena žarnica, ko je mlin delal, drugje na kmetiji pa elektrike niso smeli uporabljati.

Na domačiji še danes pokažejo kako se klepa kamen, ki je obrabljen, kako zgledajo vrste žit, ki so jih mleli, kako dvignejo loputo in spustijo večji pretok vode ter različna, za nas nenavadna orodja, ki so jih uporabili za delo v mlinu.

Viri in literatura:

Plut, Dušan: Geografske značilnosti poplavnega sveta Kolpe in njenih pritokov v zgornjem Pokolpju". Geografski zbornik, 25. 1986; <https://sl.wikipedia.org/wiki/Kolpa>

"Register nepremične kulturne dediščine". Ministrstvo za kulturo. Pobrežje pri Adlešičih - Mlin in žaga

<https://gisportal.gov.si/portal/apps/webappviewer/index.html?id=df5b0c8a300145fda417eda6b0c2b52b>

Javni zavod Krajinski park Kolpa, 2008, *Mlini na Kolpi*, Mlini in žage na Kolpi znotraj območja parka <https://www.kp-kolpa.si/krajinski-park-kolpa/reka-kolpa/mlini-in-zage-na-kolpi-znotraj-obmocja-parka/>

Kuzma, Stanka (1960), Pobrežje 4, 8341 Adlešiči

Kuzma, Urška (1995) Pobrežje 4, 8341 Adlešiči

Crnkovič, Emil: Tajne Kupe. Brod Moravice: Mala brodomoravička zbirka, knjiga 6, 2018, str. 312 - 315

Panoji: Z revitalizacijo mlinov do zelene energije

https://las-dbk.si/site/assets/files/1636/obcina_crnomelj_panoji.pdf

Članek je bil objavljen v 49. številki Dolenjskega lista 6. decembra 2012.

Krajinski park Kolpa, kulturni in tehnični spomeniki <https://www.kp-kolpa.si/krajinski-park-kolpa/kultura-in-obicaji/tehnichni-spomeniki/pobrezje-pri-adlesicih-mlin-in-zaga/>

Table projekta z revitalizacijo do zelene energije https://las-dbk.si/site/assets/files/1636/obcina_crnomelj_panoji.pdf

Prihodnost je v butičnem turizmu, Val 202, gost Boris Grabrijan, intervju, 28.8.2016 <https://radioprvi.rtvsl.si/2016/08/nocni-obisk-540/>

PRESTARSKA TURA PO ČRNOMLJU

V Črnomlju nastaja tura, poimenovana po prestah, ki simbolno povezujejo, so zvite in posebne. Glavna zgodba črnomaljskega doživetja je **črnomaljska presta**.

O njej obstaja ljudska pripoved, ki je za uvod predstavimo obiskovalcem: *V starih časih so Črnomaljke pekle kruh in ga prodajale pred cerkvijo. Ker so jim nagajali sejmarji in jim govorili, da ga Metličanke pečejo boljše, so začele Črnomaljke oblikovati preste na razne načine. Kmalu so se odločile, da bodo pekle samo preste.*

Zgodba o črnomaljski presti predstavlja tudi karakter Črnomlja, ki je samosvoj, samozavesten, z vizijo, tako kot pekarice prest. Črnomelj je "zvit kot presta", vedno najde način za preživetje in za uspeh. Tudi, če je opustošen ali dolgo časa spi, vedno znova zraste in zacveti (po antiki, ko so naselbino opustošili Avari in Slovani in se življenje s pomola umakne, po turških vpadih, ki opustošijo mesto, in po epidemijah srednjega veka, ki ga prizadenejo). Tako kot ima presta **3 zavoje**, ima črnomaljska zgodba **3 glavne stebre zgodovine** - antiko, srednji vek in 20. stoletje. Črnomelj ima tudi **tri bregove**, čez katere se razteza Črnomaljska zgodba ima tudi **3 podzgodbe: močne ženske, kruh in upor**.

Nadgradnja glavne zgodbe

Za doživetje bi zasnovali povsem novo presto - **črno presto**, ki se naslanja na tradicijo peke prest v Črnomlju in na ljudsko izročilo o imenu kraja. Zato bi bila naša presta črnomaljskega doživetja pečena iz črne moke, tako kot po legendi o skopuškem mlinarju:

Legenda, kako je Črnomelj dobil ime: V starih časih, ko Črnomelj še ni bil mesto in ko še ni imel svojega imena, je ob Lahinji živel bogat, a skopuški mlinar Stonič. Ta je kmetom mlel rumeno debelačo, zlato pšenico in črno rž. Nekega dne je prišla k njemu vila z Gorjancev, spremenjena v staro, zgrbljeno ženico, ter ga prosila, naj ji podari merico bele moke za bolnega sina. Skopuški mlinar, ki je bil trdega srca, je neznanki nasul v bisago črne moke. Vila je odšla na Gorjance, da bi bolnemu sinu spekla pogačo. Kmalu pa je opazila, da jo je hudobni mlinar uknil. Vrnila se je k skopuhu, stresla črno moko v grot nad mlinskim kamnom in preklela mlinarja in njegov mlin rekoč: Da bi tvoji mlinski kamni vselej črno moko mleli! In zares: naj so poslej kmetje prinašali v mlin ob Lahinji še tako lepo pšenico, mlinski kamni skopuškega mlinarja Stoniča so vsako zrnje zmleli v črno moko. Belokranjci so kraju zato, ker je mlin skopuškega mlinarja mlel samo črno moko, dali ime Črnomelj.

Črna presta poseblja zgodbo Črnomlja in ima dobre možnosti, da se uveljavi kot tipičen črnomaljski kulinarični izdelek tudi izven našega doživetja.

Simboli znotraj preste in umeščenost v Črnomelj

Presto povezuje s **trojnostjo**, saj ima tri luknje oziroma zavoje. Tudi v Črnomlju lahko poiščemo kar nekaj povezav s trojnostjo: **tri pomembna obdobja**: antika, srednji vek in krščanstvo, 20. st. in sodobna zgodovina, **trije bregovi rek**, čez katere se razteza Črnomelj, prepletajo se **podeželski del** Črnomlja (moka, mlina, tradicija), **urbani del** (upor, osvobojeno ozemlje) in **preplet obeh v centru mesta**

Koncept doživetja - doživetje se odvija »po poti zgodovine, ki je zavita in zvita kot presta«

Ideje za koncept doživetja: Na začetku dobiš zvezek, kjer je zapisana zgodba o črnomaljskih prestah, to postane tvoj zvezek za nabiranje vtisov/zrn.

Na prvi točki predstavimo zgodbo o črnomaljskih prestah, ki združuje tri glavne pod-zgodbe, ki jih želimo vzpostaviti: močne ženske, kruh, upor. Nato se po poti med določenimi zgodovinskimi točkami - znamenitostmi - nabirajo zrna zgodovine. Na koncu postaneš **ZVIT KOT PRESTA IN DOBER KOT KRUH**.

Gradimo na izkušnji, da postaneš ZVIT KOT PRESTA in DOBER KOT KRUH, oboje potrebuješ za dobro psihofizično počutje. Zrna so reki v belokranjščini, da se obiskovalec po poti uči lokalnih izrekov - ti so lahko povezani z zgodovino, ki jo v tistem trenutku spoznava. Skozi doživetje spoznavaš belokranjski značaj in po malem začneš razumeti Črnomaljce. Skozi različne rekvizite, ki obiskovalca animirajo, se lahko preizkusiš v spretnostih in pridobiš nove izkušnje ter spoznaš glavne stebre črnomaljske zgodovine, ki smo jih identificirali. Pod Velbom spiješ enega kratkega kot delavci nekoč, preizkusiš se v igranju tamburice, naučiš se lokalnega reka in narečja ... Na koncu si po malem postal Črnomaljec, ker si preizkusil nekaj ključnih zrn/potez značaja.

Zasnova doživetja - Pot ogleda

- Trg svobode - TIC Črnomelj je zbirališče za vodenje. Trg svobode je simbolno pomemben. Je glavni trg, ki ga obdajajo najpomembnejše mestne zgradbe. Središče središča.
- Nato nas pot vodi do prodajalne BIBI turizem - belokranjsko izročilo. Tam za dobrodošlico in uvod v voden ogled udeleženci pričnejo z aperitivom (rakija) in jabolčnim sokom, sledi delavnica izdelovanja in peke prest. Obiskovalci zamesijo testo in izvejo zgodbo o črnomaljski presti, dokončajo, ter spečeno pojejo ali jo vzamejo s seboj in se odpravijo naprej (20').
- Sprehodimo se do Grička. Tam je mogočen spomenik NOB, kjer obiskovalci dobijo razglednico, kamor si dajo žig »osvobojene duše« (aluzija na osvobojeno ozemlje), v obliki preste, ki je simbol ture. (10')
- Pot nas vodi naprej do Kulturnega doma. Znano je, da so se tam zbirale članice AFŽ, tu je bilo leta 1945 politično posvetovanje aktivistk. Zraven je tudi šola OŠ Milke Šobar Nataše - partizanska kurirka, obveščevalka, politična komisarka ter njeno doprni kip na Kulturnem domu. Obiskovalci lahko slišijo odzvanjanje pesmi Veseli veter, ki je prišla v Slovenijo iz Rusije prek vojnih ujetnikov in je kasneje postala himna članic AFŽ. Kartica za osmi marec od AFŽ (8) se lepo poveže v presto/večnost - enakost za vedno. Ker je bilo tam tudi kulturno središče (gledališče, radio) obiskovalce povabimo v to stavbo zgodovine in si ogledajo predstavitev stavbe/dogodkov / stalno razstavo oziroma lahko odigrajo odlomek predstave, ki so jo igrali na osvobojenem ozemlju. Po posebni izkušnji se obiskovalci poslovijo in se napotijo še do ene stavbe, ki buri duhove in je malo posebna (30')
- Stoničev grad - Črnomaljsko mestno obzidje je bilo na več mestih utrjeno s stolpi, eden izmed njih pa se skriva tudi v današnjem Stoničevem gradu. To je skupek treh nekdanjih samostojnih stavb ob izteku ulice Na utrdbah, ki vključuje tudi obokan prehod proti gradu. Grad sestavljajo pritlična stavba ob Glavni ulici, enonadstropna

stavba ob današnji ulici Na utrdbah in nekdanji obzidni obrambni stolp nad reko Dobljico. Stoničev grad kljub svojemu imenu nikoli ni bil sedež graščaka, ampak zgolj stavba v mestu, ki je nosila poseben status svobodne hiše. Udeleženci si ogledajo portal v Bife pod Velbom z vklesano letnico 1768 in slišijo zgodbo o tem, kako so vrata včasih vodila v gostilno, kjer so se zbirali predvsem delavci v klasičnih modrih delavskih opravah, ki so po delu prihajali tja na sprostitev in pijačo. Obiskovalci ture se nato sprehodijo skozi obok, ki je danes tudi vhod v predel mesta poimenovanega kot geto. Obiskovalci prisluhnejo zgodovini Stoničevega gradu in izvejo, da so tja v bife hodili delavci v modrih oblekah - spijuje enega kratkega in se hitro odpravijo. (10')

- Zakladnica - predstavitevni prostor zgodovine in digitalni pregled znamenitosti, ki se nahajajo v občini Črnomelj, je posebna izkušnja za obiskovalce. Posebej se osredotočimo na Keltski kovanec in zgodovino antike. Obiskovalci bi lahko odgovarjali na kviz o tem, kaj so si v času antike lahko kupil z zlatnikom - snop pšenice t.j. povezava s kruhom. Za pravičen odgovor lahko dobijo malo nagrado. (20')
- Cerkev sv. Petra - Mozaik v notranjosti - ogled in zgodovina mozaika ter predstavitev postavitve mozaika in opis umetnika (10')
- Po glavni ulici se nato odpravimo do Korenove hiše, kjer domuje Ekološka tržnica. Obiskovalcem ponudi pogačo in kozarec metliške črnine. Le ovinek stran, skozi prečno ulico se obiskovalci znajdejo na enem od najstarejših delov Črnomlja. (10')
- Primožičeva hiša. Tukaj obiskovalci izvejo zgodbo Josipine Pepce Primožič, v tej hiši pa se pogosto odvijajo tudi rokodelske delavnice. Tako okrasijo pravo belokranjsko pisanico, pisanica ali prih, pa se povezuje s tradicijo prest, saj so se ponekod jedle z jajci za veliko noč. Gospodinja Josipina ali po domače Pepca ponudi še vanilijeve rogljičke, ker je od tam vedno dišalo po njih. Odpravimo se naprej po eni od treh najstarejših ulic, mimo znanih stavb. (20')
- Stara šola, nato gimnazija in zdaj glasbena šola. Obiskovalci lahko zaigrajo na tamburice - za izvedbo lahko dobijo "malo nagrado" (10')
- Obzidje Črnomlja - tukaj zgodovino povežemo na zanimivo zgodbo o prestah, ki so posredno obranile Dunaj pred Turki, saj so peki v podzemnih hodnikih izvedeli/slišali, kaj nameravajo Turki... odpravimo se naprej po ulici. (5')
- Mestna muzejska zbirka Črnomelj je najboljši prikaz mesta od prazgodovine do konca druge svetovne vojne. Udeleženci ogledajo zbirajo namige in iščejo 3 najpomembnejše zgodovinske dogodke mesta, glede na njihovo videnja. Kdor se najbolj približa osnovni ideji poti, dobi praktično nagrado. (30')
- Prehodili so že skoraj celotno najstarejšo ulico Mirana Jarca, se podučili o zgodovini, sedaj pa rabimo... oddih. Pot nas vodi do butične kuharske delavnice.
- Pola Bekeraj bistro s konceptom. Tukaj še vedno najlepše diši kruh, narejen z drožmi, Pola pa ima vedno na voljo svojevrstne dobrote. Sledi degustacija ali popoldanska malica z unikatnim menijem, Tukaj si še tako strasten vsejed oblizne prste ob domiselnih vegetarijskih menijih. Siti in dobre volje se obiskovalci odpravijo in že ob izhodu uzrejo pomembno zgodovinsko stavbo. (15')
- Komenda - je bil eden od sedežev nemškega križniškega reda. Stavba je markantna in prisotna v prostoru. Kakor je največji fevdalec tedanjega časa delil pravico in nalagal obveznosti, tako tudi dandanes v tej stavbi pridemo po pravico, saj je v njej sodišče (5')

- Posojilnica - le čez cesto pa nas čaka zgodovinska stavba, ki je bila vedno povezana z denarjem, dandanes pa so ugotovili, da je bila tudi dejansko v različnih obdobjih zelo pomembna strateška finančna točka takratnih oblasti. Tko smo prišli na točko, kjer smo turo tudi začeli. Aker je presta zvita in nikoli ne veš po katerih ovinkih te bo zapeljala se odpravimo na zadnjo točko ogleda (5')
- Gostilna Müller - opcijsko (ime povezano z mlinarji - zgodba kruha) - lahko zamesimo kruh in medtem ko se peče, pojemo kosilo ali večerjo. Še topel kruh obiskovalcem pripravijo, da ga lahko odnesejo domov. (60')

Skozi turo bi lahko obiskovalci odgovarjali na različne uganke in ob pravilnem odgovoru prejeli "male nagrade" kar se navezuje na star izvor besede presta. Tekom ture bi lahko bil še en težji rebus/izziv/, kjer morajo obiskovalci priti do izvirne rešitve in če jim uspe, dobijo značko - zvit/zvita kot presta. Lahko bi tudi na začetku prejeli kartonček v obliki preste, kjer bi bil vsak prostorček preste (ki so trije) namenjen enemu področju prave belokranjske identitete, ki jo obiskovalci spoznajo/osvojijo tekom vodenja. Na različnih točkah, kjer se kaj naučijo/poskusijo dobijo štampljko na lokaciji (bodisi štampljko preste, bodisi ikone področja, ki ga osvojijo) in če bi na koncu zbrali vse, bi dobili "diplomo", ker so pravi Črnomaljci/imajo Črnomaljski duh/... Področja bi lahko bila UPOR/DRZNOST (ni prava beseda, mogoče samostojnost, svojeglavost - NOB, AFŽ, ...), TRADICIJA (pek, rokodelstvo, mozaik, ...), PONOS/VESELJE (tamburice, partizanske pesmi, ...)

Tura je dolga 2 uri in 30 minut, če obiskovalci želijo še v gostilno na zaključek pa 3 ure in 30 minut.